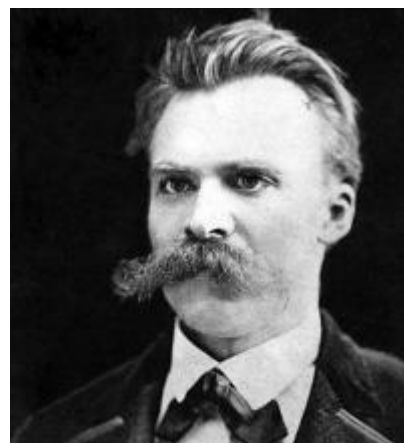

Πνεύμα και ηθική (Φρίντριχ Νίτσε)

Εκείνο που αποκαλούμε «κλασική παιδεία»

Κάνοντας μια στροφή πίσω στην πορεία της ζωής, ανακαλύπτουμε ότι υπάρχει κάτι ανεπανόρθωτο: Η κατασπατάληση της νιότης μας, όταν οι παιδαγωγοί μας δεν χρησιμοποίησαν καθόλου εκείνα τα φλογερά και άπληστα για μάθηση χρόνια για να μας οδηγήσουν προς τη γνώση των πραγμάτων, αλλά προς εκείνο που ονομάζουν «κλασική παιδεία»! Η εξάτμιση της νιότης μας, όταν μας εντύπωναν στο μυαλό, με αδεξιότητα και βαρβαρότητα, μια ατελή γνώση για τους Έλληνες και τους Ρωμαίους καθώς και για τις γλώσσες τους, ενεργώντας αντίθετα στην ανώτερη αρχή κάθε παιδείας: Ότι πρέπει να δίνουμε τροφή μόνο σ' εκείνον που πεινά πραγματικά! Όταν μας επέβαλαν με τη βία τα μαθηματικά, αντί να μας οδηγήσουν πρώτα στην απελπισία για την άγνοιά μας και να αναλύσουν τη μικρή καθημερινή ζωή μας, τις κινήσεις μας και όλα όσα συμβαίνουν από το πρωί ως το βράδυ στα εργαστήρια, στον ουρανό και στη φύση, σε χιλιάδες προβλήματα, προβλήματα τυραννικά, ταπεινωτικά, εκνευριστικά, για να δείξουν έτσι στην επιθυμία μας ότι έχουμε πριν απ' όλα ανάγκη από μια μαθηματική και μηχανική γνώση, και κατόπιν να μας διδάξουν την πρώτη επιστημονική μαγεία που προσφέρει η απόλυτη κατοχή αυτής της γνώσης! Ας μας δίδασκαν τον σεβασμό γι' αυτές τις επιστήμες! Ας έκαναν την ψυχή μας να τρέμει από συγκίνηση, έστω και μια φορά, με τους αγώνες, τις ήττες, τους επανειλημμένους αγώνες των μεγάλων ανθρώπων, με το μαρτύριο που είναι η ιστορία των κύριων επιστημών! Αντίθετα, μας κυριεύει μια ορμή περιφρόνησης προς τις πραγματικές επιστήμες, για χάρη των «ιστορικών» σπουδών, της «σωστής παιδείας που αναπτύσσει το πνεύμα» και του «κλασικισμού»! Και αφήνουμε τόσο εύκολα να μας εξαπατήσουν!... Μάθαμε άραγε τίποτα απ' αυτό που διδάσκονταν ακριβώς οι αρχαίοι στη νεότητά τους; Μάθαμε να μιλάμε όπως αυτοί, να γράφουμε όπως αυτοί; Μήπως εξασκηθήκαμε ακατάπαυστα στην ξιφασκία της συνομιλίας στη διαλεκτική; Μάθαμε όπως αυτοί, να κινούμαστε με χάρη και περηφάνια, να υπερέχουμε στον αγώνα, στο παιχνίδι ή στην πυγμαχία; Μάθαμε κάτι για τον πρακτικό ασκητισμό όλων των Ελλήνων φιλοσόφων; Μήπως ασκηθήκαμε σε μια και μοναδική αρετή όπως ασκούσαν οι αρχαίοι; Δεν λείπει από ολόκληρη την παιδεία μας ο στοχασμός πάνω στην ηθική, και επιπλέον η μοναδική δυνατή κριτική γι' αυτή, εκείνες οι σοβαρές και

θαρραλέες προσπάθειες να ζήσουμε μ' αυτή ή με εκείνη την ηθική; Μήπως ξύπνησε ποτέ κανείς μέσα μας οποιοδήποτε αίσθημα που οι αρχαίοι εκτιμούσαν περισσότερο απ' όσο οι μεταγενέστεροι; Μας έδειξαν ποτέ τη διαίρεση της μέρας και της ζωής και τους σκοπούς που έθετε ένα αρχαίο πνεύμα πάνω από τη ζωή; Μάθαμε τις αρχαίες γλώσσες έτσι όπως μαθαίνουμε εκείνες των ζωντανών λαών, δηλαδή για να μιλήσουμε, και να μιλήσουμε με άνεση και ευχέρεια; Καμία πραγματική γνώση, καμία καινούρια κατάκτηση ως αποτέλεσμα τόσων χρόνων προσπάθειας! Αλλά μόνο πληροφόρηση γι' αυτό που οι άνθρωποι ήξεραν και μπορούσαν να κάνουν άλλοτε! Και τι πληροφόρηση! Χρόνια και χρόνια τώρα τίποτα δεν μου φαίνεται πιο έκδηλο από το γεγονός ότι ο αρχαιοελληνικός κόσμος που πιστεύουμε ότι γνωρίζουμε και που μας παρουσιάζεται απλά και καθαρά, είναι στην πραγματικότητα δυσκολονόητος, δυσπρόσιτος, και ότι η συνηθισμένη ευκολία με την οποία μιλούμε για τους αρχαίους είναι, είτε ελαφρότητα, είτε η παλιά κληρονομημένη ματαιοδοξία της απερισκεψίας ...

Το Ελληνικό Πνεύμα είναι για μας ξένο

Ανατολίτικο ή σύγχρονο, ασιατικό ή ευρωπαϊκό, σε σχέση με το ελληνικό, ο όγκος και η απόλαυση των μεγάλων μαζών εκφράζουν το μεγαλείο, ενώ στην Πομπηία και στην Αθήνα, μπροστά σε όλη την ελληνική αρχιτεκτονική, βλέπουμε με έκπληξη με τι μικρές μάζες ήξεραν οι Έλληνες να εκφράζουν την αγάπη τους για το υπέροχο. Επίσης, πόσο απλοί ήταν οι Έλληνες στην εικόνα που σχημάτιζαν για τον εαυτό τους! Πόσο τους ξεπερνάμε στη γνώση του ανθρώπου! Πόσο γεμάτες με λαβύρινθους μας φαίνονται επίσης οι ψυχές μας και οι ψυχικές μας παραστάσεις! Αν θέλουμε να επιχειρήσουμε μια αρχιτεκτονική σύμφωνη με τη φύση της ψυχής μας (είμαστε πολύ δειλοί γι' αυτό), ο λαβύρινθος θα έπρεπε να είναι το παράδειγμά μας! Η μουσική που είναι δική μας και που μας εκφράζει πραγματικά αφήνει ήδη να μαντέψουμε τον λαβύρινθο (με τη μουσική οι άνθρωποι εκφράζουν την ψυχή τους επειδή φαντάζονται ότι κανείς δεν είναι ικανός να τους δει κάτω από τη μουσική τους).

Η ηθική των αλογόμυγων

Αυτοί οι ηθικολόγοι που στερούνται την αγάπη για τη γνώση, που δεν γνωρίζουν παρά μόνο τη χαρά του να κάνεις κακό, έχουν το πνεύμα και την πλήξη των επαρχιωτών. Η ευχαρίστησή τους, άγρια μα και αξιολύπητη, είναι να παρατηρούν τα δάχτυλα του πλησίον τους και να του παρουσιάζουν απροσδόκητα μια βελόνα έτσι που να τρυπηθεί. Έχουν διατηρήσει κάτι από την κακία των μικρών αγοριών που δεν μπορούν να διασκεδάσουν δίχως να κυνηγούν και να κακοποιούν ένα

πλάσμα, ζωντανό ή νεκρό.

Κάθε πράγμα στον καιρό του

Την εποχή που ο άνθρωπος έδινε ένα γένος σε όλα τα πράγματα, δεν πίστευε ότι έπαιζε ένα παιχνίδι, αλλά ότι διεύρυνε τις γνώσεις του· μόνο πολύ αργότερα ομολόγησε, και όχι ακόμη απόλυτα στις μέρες μας, την έκταση αυτού του λάθους. Παρόμοια, ο άνθρωπος έχει αποδώσει σε ό,τι υπάρχει, μια σχέση με την ηθική, ρίχνοντας στους ώμους του κόσμου τον μανδύα μιας ηθικής σημασίας. Κάποτε, αυτό θα έχει ακριβώς τόση και όχι μεγαλύτερη αξία απ' όση έχει σήμερα ήδη η πίστη στο αρσενικό ή στο θηλυκό φύλο του ήλιου.

Ο ταχυδακτυλουργός και το αντίθετό του

Εκείνο που είναι εκπληκτικό στην επιστήμη είναι αντίθετο με εκείνο που είναι εκπληκτικό στην τέχνη του ταχυδακτυλουργού. Γιατί αυτός θέλει να μας πείσει να δούμε μια πολύ απλή αιτιότητα, εκεί που στην πραγματικότητα, επενεργεί μια πολύ περίπλοκη αιτιότητα. Αντίθετα, η επιστήμη μας υποχρεώνει να εγκαταλείψουμε την πίστη στην απλή αιτιότητα εκεί όπου όλα φαίνονται ευκολονόητα και όπου είμαστε μόνο τα θύματα των φαινομένων. Τα «πολύ απλά» πράγματα είναι πολύ περίπλοκα -δεν μπορούμε να νιώσουμε αρκετή έκπληξη γι' αυτά!

Η ιδέα της ηθικότητας των εθίμων

Αν συγκρίνουμε τον τρόπο ζωής μας με αυτόν που έζησε η ανθρωπότητα για χιλιετίες, θα διαπιστώσουμε ότι εμείς οι σημερινοί άνθρωποι, ζούμε σε μια πολύ ανήθικη εποχή· η δύναμη των ηθών έχει εξασθενήσει εκπληκτικά και η ηθική έννοια έχει εκλεπτυνθεί και εξυψωθεί τόσο, ώστε μπορούμε να τη θεωρήσουμε ως εξατμισμένη. Γι αυτό, εμείς οι αργοπορημένοι άνθρωποι, διεισδύουμε τόσο δύσκολα στις καθοδηγητικές ιδέες που έχουν κυριαρχήσει στη διαμόρφωση της ηθικής και, αν κατορθώνουμε να τις ανακαλύψουμε, απεχθανόμαστε να τις κοινοποιήσουμε, γιατί ακούγονται τόσο χονδροειδείς! Ή επειδή μοιάζουν να διαβάλλουν την ηθικότητα! Αυτή είναι ήδη, για παράδειγμα, η βασική αρχή: Η ηθικότητα δεν είναι τίποτα άλλο (άρα, προπάντων, τίποτα περισσότερο) παρά η υπακοή στα έθιμα· είναι ο παραδοσιακός τρόπος να ενεργείς και να εξελίσσεσαι. Παντού όπου τα έθιμα δεν προστάζουν, δεν υπάρχει ηθικότητα. Και όσο λιγότερο καθορίζεται η ύπαρξη από τα έθιμα, τόσο μικρότερος είναι ο κύκλος της ηθικότητας. Ο ελεύθερος άνθρωπος είναι ανήθικος, εφόσον σε όλα τα πράγματα, θέλει να εξαρτάται από τον εαυτό του και όχι από τα καθιερωμένα έθιμα... Πάντα, ανάλογα με την αξιολόγηση των ίδιων καταστάσεων, αν μια πράξη εκτελείται, όχι

επειδή το προστάζει η παράδοση, αλλά για άλλους λόγους (για παράδειγμα, χάρη στην ατομική χρησιμότητά της), και ακόμη για τους ίδιους λόγους που άλλοτε είχαν θεμελιώσει το έθιμο, τότε ονομάζεται ανήθικη και θεωρείται ως τέτοια, ακόμη και απ' αυτόν που την εκτελεί, γιατί την ενέπνευσε η υπακοή προς την παράδοση. Τι είναι όμως η παράδοση; Μια ανώτερη αυθεντία στην οποία υπακούν, όχι επειδή προστάζει το ωφέλιμο, αλλά επειδή απλά προστάζει...

Η σημασία της παραφροσύνης στην ιστορία της ανθρωπότητας

Ενώ σήμερα μας δίνουν ακατάπαυστα να καταλάβουμε ότι η μεγαλοφυΐα κατέχει αντί για ένα σπέρμα λογικής, ένα σπέρμα τρέλας, παλιότερα οι άνθρωποι ήταν πολύ πιο κοντά στην ιδέα ότι εκεί, όπου υπάρχει η τρέλα υπάρχει και ένας σπόρος μεγαλοφυΐας και σοφίας, κάτι «θεϊκό», όπως ψιθυριζόταν. Ή μάλλον εκφράζονταν πιο καθαρά: *«Με την τρέλα, έγιναν τα μεγαλύτερα ευεργετήματα στην Ελλάδα»*, έλεγε ο Πλάτων μαζί με όλη την αρχαία ανθρωπότητα. Ας προχωρήσουμε ακόμη ένα βήμα: όλοι αυτοί οι ανώτεροι άνθρωποι που ένιωσαν την ακατανίκητη παρόρμηση να σπάσουν τον ζυγό οποιασδήποτε ηθικής και να θεσπίσουν νέους νόμους δεν είχαν τίποτα άλλο να κάνουν -αν δεν ήταν αληθινοί παράφρονες- παρά να γίνουν ή να προσποιούνται ότι είναι τρελοί -και μάλιστα αυτό ισχύει για όλους τους νεωτεριστές σε όλους τους τομείς, και όχι μόνο στους ιερατικούς και πολιτικούς θεσμούς... Οι συνταγές για να γίνει κανείς θεραπευτής στους Ινδιάνους ή άγιος στους χριστιανούς του Μεσαίωνα, είναι βασικά οι ίδιες: Εξαντλητικές νηστείες, αδιάκοπη σεξουαλική αποχή, αναχώρηση στην έρημο ή στην κορυφή ενός βουνού ή ενός στύλου, ή «διαμονή σε μια γέρικη ιτιά με θέα μια λίμνη» και προπάντων να μην σκέφτεσαι τίποτα άλλο από πράγματα που μπορούν να προκαλέσουν έκσταση και πνευματικές διαταραχές... Την εποχή που ο Χριστιανισμός απόδειχνε τρανά τη γονιμότητά του, πολλαπλασιάζοντας τους αγίους και τους αναχωρητές, υπήρχαν στην Ιερουσαλήμ απέραντα φρενοκομεία για τους ναυαγισμένους αγίους και για εκείνους που είχαν θυσιάσει τον τελευταίο κόκκο του πνεύματός τους.

Τα αρχαιότερα μέσα παρηγοριάς

Πρώτη βαθμίδα: Ο άνθρωπος βλέπει σε κάθε αθλιότητα, σε κάθε κακοτυχία, τον λόγο για τον οποίο πρέπει να κάνει τους άλλους να υποφέρουν -έτσι συνειδητοποιεί τη δύναμη που του απομένει ακόμη, κι αυτό τον παρηγορεί. Δεύτερη βαθμίδα: Ο άνθρωπος βλέπει σε κάθε κακοτυχία και σε κάθε αθλιότητα μια τιμωρία, δηλαδή την εξιλέωση του σφάλματος και το μέσο να ξεφύγει από την «κακοβουλία» ενός πραγματικού ή υποτιθέμενου άδικου. Αν ανακαλύψει αυτό το

πλεονέκτημα που φέρνει η δυστυχία μαζί της, γι' αυτό το τελευταίο δεν πρέπει πια να κάνει τον άλλο να υποφέρει -παρατείνεται από αυτή την ικανοποίηση επειδή έχει τώρα μια άλλη.

Πρώτη αρχή του πολιτισμού

Στους άγριους λαούς, η πρόθεση μιας κατηγορίας εθίμων φαίνεται να είναι γενικά η ηθικότητα: Επίπונες και στο βάθος επιπόλαιες εντολές (για παράδειγμα το διαδεδομένο έθιμο στους Καμτσαντάλ να μην ξύνουν ποτέ με το μαχαίρι το χιόνι που έχει κολλήσει στα παπούτσια, να μην σουβλίζουν ποτέ ένα κάρβουνο με το μαχαίρι, να μην βάζουν ποτέ σίδερο στη φωτιά -και ο θάνατος χτυπά εκείνον που παραβιάζει αυτές τις περιπτώσεις!- αλλά που διατηρούν στη συνείδηση τη διαρκή παρουσία του εθίμου, τον αδιάκοπο καταναγκασμό να υπακούν στο έθιμο. Κι αυτό για να ενισχύσουν τη μεγάλη αρχή με την οποία αρχίζει ο πολιτισμός: Κάθε έθιμο αξίζει περισσότερο από την απουσία οποιουδήποτε εθίμου.

Ηθικότητα και αποκτήνωση

Τα έθιμα αντιπροσωπεύουν τις εμπειρίες της αρχαίας ανθρωπότητας για ό,τι θεωρείται χρήσιμο και βλαβερό, αλλά το αίσθημα για τα ήθη (την ηθικότητα) δεν σχετίζεται με αυτές τις εμπειρίες, μα με τον χρόνο, την ιερότητα, το αναμφισβήτητο των εθίμων. Να γιατί αυτό το αίσθημα αντιτίθεται σ' αυτό που προκαλεί νέες εμπειρίες και σ' αυτό που διορθώνει τα έθιμα. Δηλαδή η ηθικότητα αντιτίθεται στη δημιουργία νέων και καλύτερων ηθών: Αποβλακώνει.

Τα έργα και η πίστη

Οι διαμαρτυρόμενοι διδάκτορες συνεχίζουν να διαδίδουν εκείνο το βασικό λάθος πως μόνο η πίστη έχει σημασία και πως τα έργα είναι μια φυσική συνέπεια της πίστης. Αυτή η θεωρία δεν είναι καθόλου αληθινή, αλλά έχει τόσο παραπλανητικό χαρακτήρα που έχει ήδη εξαπατήσει και άλλες μεγαλοφυίες εκτός από τον Λούθηρο (εννοώ τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα), αν και η οφθαλμοφάνεια και η εμπειρία όλων των εποχών αποδείχνουν το αντίθετο. Η γνώση και η πιο θαρραλέα πίστη δεν μπορούν να δώσουν ούτε τη δύναμη ούτε την ικανότητα για τη δράση, δεν μπορούν να αντικαταστήσουν την άσκηση εκείνου του λεπτού και πολύπλοκου μηχανισμού που πρέπει να κινητοποιηθεί για να μπορεί οτιδήποτε να περάσει από την παράσταση στη δράση. Προπάντων και κατά κύριο λόγο, τα έργα! Δηλαδή η άσκηση, η άσκηση, και πάλι η άσκηση! Η ανάλογη πίστη προστίθεται στο επίμετρο -να είστε βέβαιοι!

Η περηφάνια του πνεύματος

Η περηφάνια της ανθρώπινης ύπαρξης που εναντιώνεται στη θεωρία της καταγωγής του ανθρώπου από τα ζώα, και που εγκαθιστά ανάμεσα στη φύση και στον άνθρωπο ένα μεγάλο χάσμα, αυτή η περηφάνια έχει την αιτία της σε μια προκατάληψη γι' αυτό που είναι πνεύμα, κι αυτή η προκατάληψη είναι σχετικά πρόσφατη. Στη διάρκεια της μακρόχρονης προϊστορίας της ανθρωπότητας, φαντάζονταν ότι το πνεύμα ήταν παντού και δεν σκέφτονταν καθόλου να το τιμούν σαν ένα ανθρώπινο προνόμιο. Επειδή αντίθετα, είχαν κάνει το πνευματικό (όπως όλες τις άλλες τάσεις, κακίες, κλίσεις) ένα κοινό αγαθό, και κατά συνέπεια συνηθισμένο, δεν ντρέπονταν να κατάγονται από ζώα ή δέντρα (οι ευγενικές φυλές πίστευαν πως τιμώνταν με τέτοιους μύθους), έβλεπαν στο πνεύμα αυτό που μας ενώνει με τη φύση και όχι αυτό που μας χωρίζει απ' αυτή. Έτσι ανατρέφονταν με την ταπεινοφροσύνη, και κατά συνέπεια με μια πρόληψη.

Η ανοησία της ευσέβειας που είναι γεμάτη με ιδιοτελείς σκέψεις

Πώς! Οι εφευρέτες των αρχαίων πολιτισμών, οι πρώτοι κατασκευαστές των εργαλείων και των νημάτων μέτρησης, των αμαξιών, των πλοίων και των σπιτιών, οι πρώτοι παρατηρητές των ουράνιων νόμων και των κανόνων του πολλαπλασιασμού, ήταν ασύγκριτα διαφορετικοί και ανώτεροι από τους εφευρέτες και τους μελετητές της εποχής μας; Άραγε τα πρώτα βήματα είχαν αξία ισοδύναμη με όλα τα ταξίδια μας και τις θαλασσοπορίες μας στο πεδίο των ανακαλύψεων; Αυτό υπονοεί η προκατάληψη. Αυτό συμπεραίνει κανείς για τη μείωση της αξίας του σύγχρονου πνεύματος. Και όμως, είναι φανερό πως άλλοτε η τύχη ήταν ο μεγαλύτερος εφευρέτης και μελετητής, ο ευμενέστερος εμπνευστής εκείνων των ευφυών προγόνων και ότι, για την πιο ασήμαντη επινόηση που γίνεται τώρα, χρησιμοποιούν περισσότερο πνεύμα, περισσότερη ενέργεια και επιστημονική φαντασία από ότι υπήρχε άλλοτε, στη διάρκεια μεγάλων περιόδων.

Τα μεταμορφωμένα από τις ηθικές κρίσεις ένστικτα

Οι αρχαίοι Έλληνες είχαν άλλα αισθήματα για τον φθόνο απ' αυτά που έχουμε εμείς. Ο Ησίοδος τον αναφέρει ανάμεσα στις επενέργειες της καλής και ευεργετικής Έριδας και δεν υπήρχε τίποτα σκανδαλιστικό στο να αποδίδουν στους θεούς κάτι φθονερό· αυτό είναι νοητό σε μια κατάσταση πραγμάτων που ο αγώνας τους ήταν η ψυχή. Όμως ο αγώνας θεωρείτο ως καλός και τον εκτιμούσαν ως τέτοιον. Παρόμοια οι Έλληνες διέφεραν από μας στην αξιολόγηση της ελπίδας: Τη θεωρούσαν ως τυφλή και δόλια. Ο Ησίοδος υποδήλωσε σε έναν μύθο ό,τι πιο σφοδρό μπορούμε να πούμε γι' αυτή, και αυτό που είπε είναι τόσο παράξενο, που κανένας νεότερος ερμηνευτής δεν κατάλαβε τίποτα, επειδή αυτό είναι αντίθετο

με το σύγχρονο πνεύμα, που έχει μάθει από τον Χριστιανισμό να πιστεύει στην ελπίδα σαν μια αρετή. Αντίθετα, στους Έλληνες για τους οποίους η γνώση του μέλλοντος δεν φαινόταν τελείως αποκλεισμένη και η ενημέρωση για το μέλλον γινόταν, σε αναρίθμητες περιπτώσεις, ένα θρησκευτικό καθήκον, εκεί που εμείς είμαστε ευχαριστημένοι με την ελπίδα, χάρη σε όλα τα μαντεία και τους μάντεις, έπρεπε να είναι κάτι λίγο υποβαθμισμένο και κατεβασμένο στο επίπεδο κάποιου κακού ή επικίνδυνου πράγματος. Οι Εβραίοι που αντιμετώπιζαν την οργή διαφορετικά από μας, την ανακήρυξαν ιερή, γι' αυτό τοποθέτησαν το σκοτεινό ανθρώπινο μεγαλείο που συνόδευε την οργή τόσο υψηλά που δεν θα μπορούσε να φανταστεί ένας Ευρωπαίος: Έπλασαν τον ιερό Ιεχωβά τους οργισμένο, σύμφωνα με την ιερότητα των οργισμένων προφητών τους. Σε σύγκριση μ' αυτούς, οι περίφημοι οργίλοι της Ευρώπης δεν είναι, κατά κάποιον τρόπο, παρά μόνο δημιουργήματα από δεύτερο χέρι.

Η προκατάληψη του «καθαρού πνεύματος»

Παντού όπου κυριαρχούσε η θεωρία για την καθαρή πνευματικότητα, κατάστρεψε με τις υπερβολές της τη δύναμη των νεύρων. Δίδασκε να περιφρονούμε το σώμα, να το παραμελούμε ή να το βασανίζουμε. Να βασανίζουμε και να περιφρονούμε τον ίδιο τον άνθρωπο για όλα τα ένστικτά του. Δημιουργούσε ψυχές σκοτεινές, σκληρές και καταπιεσμένες, που άλλωστε πίστευαν ότι ήξεραν την αιτία του αισθήματος της αθλιότητας, που ένιωθαν και έλπιζαν να κατορθώσουν να εξαλείψουν αυτή την αιτία. «Πρέπει να βρίσκεται μέσα στο σώμα! Πάντα εξακολουθεί να είναι πολύ ανθηρό!»· αυτό συμπέραναν, ενώ στην πραγματικότητα το σώμα, με τις οδύνες του, δεν έπαυε να διαμαρτύρεται για τη συνεχή υποτίμηση που του έδειχναν. Μια γενική και χρόνια υπερβολική νευρική κατάσταση, κατέληξε να είναι ο κλήρος αυτών των ενάρετων αγνών πνευμάτων. Μάθαιναν περισσότερο να γνωρίζουν τη χαρά με τη μορφή της έκστασης και άλλων προδρόμων της παραφροσύνης και το σύστημά τους έφτασε στο απόγειο, όταν θεώρησαν την έκσταση ως το ακρότατο σημείο της ζωής και σαν μέτρο για την καταδίκη κάθε γήινου.

Να αμφιβάλεις για την αμφιβολία

«Πόσο καλό προσκέφαλο είναι η αμφιβολία για ένα ισορροπημένο κεφάλι!». Αυτή η φράση του Μοντέν εκνεύριζε πάντα τον Πασκάλ, επειδή κανείς ποτέ δεν επιθύμησε, τόσο έντονα, ένα καλό προσκέφαλο. Τι του έλειπε λοιπόν;

Έτσι όπως είμαστε ακόμη!

«Ας είμαστε επιεικείς απέναντι στους περίφημους μονόφθαλμους!», είπε ο

Στιούαρτ Μιλ. Θαρρείς και ήταν αναγκαίο να παρακαλούμε για επιείκεια εκεί όπου έχουμε συνηθίσει να προσφέρουμε πίστη και μάλιστα θαυμασμό! Εγώ λέω: Ας είμαστε επιεικείς προς τους ανθρώπους που έχουν δυο μάτια, μεγάλα και μικρά, επειδή έτσι όπως είμαστε, δεν θα κατορθώσουμε να φτάσουμε πιο πέρα από την επιείκεια!

Γίνεται κανείς ηθικός, όχι επειδή είναι ηθικός!

Η υποταγή στην ηθική μπορεί να είναι δουλοπρεπής, ή ματαιόδοξη πράξη απελπισίας όπως η υποταγή σε ένα μονάρχη. Αυτή καθ' αυτή δεν έχει τίποτα το ηθικό.

Το δικαίωμά μας στην απερισκεψία

Πώς πρέπει να συμπεριφέρεται κανείς; Για ποιον σκοπό πρέπει να ενεργεί; Αναφορικά με τις άμεσες και καθημερινές ανάγκες του ατόμου είναι εύκολο να απαντήσει κανείς σ' αυτό το ερώτημα. Αλλά όσο περισσότερο υπεισέρχεται σε ένα πεδίο λεπτότερων, πιο εκτεταμένων και πιο σημαντικών πράξεων, τόσο περισσότερο αβέβαιο και αυθαίρετο γίνεται το πρόβλημα. Ωστόσο, πρέπει εδώ ακριβώς να αποτραπεί η αυθαιρεσία της απόφασης! Αυτό απαιτεί η αυθεντία της ηθικής: Ένας φόβος και ένας τυφλός σεβασμός πρέπει να οδηγούν τον άνθρωπο δίχως καθυστέρηση σ' αυτές τις πράξεις που δεν διακρίνει αμέσως τον σκοπό και τα μέσα τους! Στα πράγματα όπου θα μπορούσε να είναι επικίνδυνο να σκεφτόμαστε λαθεμένα, αυτή η αυθεντία της ηθικής συνδέει τη σκέψη -έτσι τουλάχιστον η ηθική συνηθίζει να δικαιολογείται μπροστά στους κατήγορους της. «Λαθεμένα», εδώ σημαίνει «επικίνδυνα», αλλά επικίνδυνα για ποιον; Γενικά, δεν είναι ο κίνδυνος της πράξης που έχουν υπόψη οι κάτοικοι της αυθεντικής ηθικής, αλλά ο δικός τους κίνδυνος, η απώλεια που θα μπορούσε να υποστεί η δύναμή τους και η επιρροή τους, μόλις θα αναγνωριζόταν σε όλους το δικαίωμα να ενεργούν σύμφωνα με τη δική τους οποιαδήποτε λογική, αυθαίρετα και απερίσκεπτα· αυτοί διατάζουν, ακόμη και όταν στα ερωτήματα: «Πώς πρέπει να συμπεριφέρομαι; Για ποιον σκοπό πρέπει να ενεργώ;», μόλις και μετά βίας μπορούν να δοθούν απαντήσεις. Και αν η λογική της ανθρωπότητας αναπτύσσεται με τόσο περίεργη βραδύτητα, ώστε μερικές φορές να αμφισβητείται αυτή η ανάπτυξη που αφορά ολόκληρη την ιστορία της ανθρωπότητας, ποιος έχει μεγαλύτερη ευθύνη γι' αυτό, αν όχι αυτή η επίσημη παρουσία; Θα πω μάλιστα, αυτή η πανταχού παρουσία των ηθικών εντολών που δεν επιτρέπουν ούτε να τεθεί το προσωπικό ερώτημα «Για ποιον σκοπό;» και «Πώς;». Μήπως η παιδεία μας δεν έχει δημιουργηθεί για να μας προκαλεί παθητικά συναισθήματα, για να μας κάνει να

καταφεύγουμε στο σκοτάδι όταν η λογική μας θα έπρεπε να διατηρεί όλη της τη διαύγεια και την ψυχραιμία; Εννοώ σε όλες τις ανώτερες και σπουδαιότερες υποθέσεις.

Αποτέλεσμα και αιτία

Σ' αυτόν τον καθρέφτη -και το πνεύμα μας είναι ένας καθρέφτης- συμβαίνει κάτι που φανερώνει ομαλότητα, κάθε καθορισμένο πράγμα ακολουθεί με τη σειρά του ένα άλλο καθορισμένο πράγμα· είναι αυτό που αποκαλούμε όταν το καταλαβαίνουμε και θέλουμε να του δώσουμε ένα όνομα, αίτιο και αποτέλεσμα - πόσο ανόητοι είμαστε! Σαν να είχαμε καταλάβει και σαν να μπορούσαμε να καταλάβουμε κάτι! Βέβαια, δεν είχαμε δει τίποτα άλλο παρά εικόνες των «αποτελεσμάτων» και των «αιτίων» και ακριβώς αυτή η λογική των εικόνων καθιστά αδύνατο να δούμε μια πιο ουσιαστική σύνδεση απ' αυτή της αλληλοδιαδοχής!

Λογική

Πώς παρουσιάστηκε η λογική στον κόσμο; Με έναν παράλογο τρόπο, φυσικά -από τύχη. Θα πρέπει να αποκρυπτογραφήσουμε αυτή την τύχη, σαν ένα αίνιγμα.

Τι σημαίνει «Θέλω!»

Γελούμε με εκείνον που βγαίνει από το δωμάτιό του τη στιγμή που ο ήλιος βγαίνει από το δικό του και που λέει: «*Θέλω να ανατείλει ο ήλιος*». Και με αυτόν που δεν μπορεί να σταματήσει έναν τροχό και λέει: «*Θέλω να κυλήσει*». Κι ακόμη, μ' αυτόν που έχει πέσει καταγής σε μια πάλη και λέει: «*Να 'μαι σωριασμένος εδώ, αλλά θέλω να ξαπλώσω εκεί!*». Αλλά παρ' όλα τα αστεία, μήπως κάνουμε ποτέ κάτι διαφορετικό απ' αυτά τα τρία όταν χρησιμοποιούμε τη λέξη «Θέλω»;

Το όνειρο και η υπευθυνότητα

Θέλετε να είστε υπεύθυνοι για όλα! Εκτός από τα όνειρά σας! Τι αξιοθρήνητη αδυναμία, τι έλλειψη συνετού θάρρους! Τίποτα δεν είναι περισσότερο το έργο σας! Ύλη, μορφή, διάρκεια, ηθοποιός, θεατής, μέσα σ' αυτές τις κωμωδίες είστε εσείς οι ίδιοι! Και γι' αυτό ακριβώς φοβάστε και ντρέπεστε για τον εαυτό σας. Ήδη ο Οιδίποδας, ο σοφός Οιδίπους, ήξερε καλά πώς να αντλεί παρηγοριά από την ιδέα ότι δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα απ' αυτά που ονειρευόμαστε. Απ' αυτό συμπεραίνω ότι η μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων πρέπει να μέμφεται στον εαυτό της για τρομακτικά όνειρα. Αν ήταν διαφορετικά, πώς θα είχε εκμεταλλευτεί κανείς τη νυχτερινή του ποιητική διάθεση για χάρη της ανθρώπινης υπεροψίας! Χρειάζεται να προσθέσω ότι ο σοφός Οιδίποδας είχε δίκιο,

ότι δεν είμαστε αληθινά υπεύθυνοι για τα όνειρά μας, αλλά ακόμη λιγότερο για την εγρήγορσή μας, και ότι η θεωρία για την ελεύθερη βούληση έχει για πατέρα και μητέρα την περηφάνια και το αίσθημα της ανθρώπινης δύναμης; Το λέω αυτό ίσως πολύ συχνά, αλλά δεν είναι λόγος για να γίνεται αυτό λάθος.

«Να μην σκέφτεσαι πια τον εαυτό σου»

Θα έπρεπε να σκεφτούμε σοβαρά: Γιατί πηδούμε στο νερό για να ανασύρουμε κάποιον που βλέπουμε να πνίγεται, ενώ δεν τρέφουμε καμιά συμπάθεια γι' αυτόν; Από έλεος· εδώ δεν σκέφτεσαι πια παρά τον πλησίον σου, απαντά ο παραλογισμός. Η αλήθεια είναι ότι στον οίκτο -εννοώ σ' αυτό που συνήθως αποκαλούμε εσφαλμένα οίκτο- δεν σκεπτόμαστε πια τον εαυτό μας συνειδητά, αλλά τον σκεπτόμαστε πολύ έντονα με ασυνείδητο τρόπο, όπως όταν το πόδι μας γλιστρά και κάνουμε ασυνείδητα τις αντίθετες κινήσεις που αποκαθιστούν την ισορροπία μας, χρησιμοποιώντας καταφανώς όλη μας τη λογική. Το ατύχημα ενός άλλου προσώπου μας προσβάλλει γιατί μας κάνει να νιώσουμε την αδυναμία μας, ίσως και τη δειλία μας, αν δεν τον βοηθήσουμε... Μαντεύει κανείς ότι στο βάθος σκεπτόμαστε πολύ τον εαυτό μας, όταν βλέπει την απόφαση που παίρνουμε σε όλες τις περιπτώσεις όπου μπορούμε να αποφύγουμε το θέαμα του άλλου που πάσχει, που στερείται, που οδύρεται... Οδηγούμαστε στην παραπλάνηση όταν αποκαλούμε «οίκτο» την οδύνη που μας προκαλεί ένα τέτοιο θέαμα και που μπορεί να είναι πολύ ποικιλόμορφο, επειδή σε κάθε περίπτωση, είναι μια οδύνη από την οποία λυτρώνεται αυτός που υποφέρει μπροστά μας... Τί ξεχωρίζει τα άτομα χωρίς έλεος από τα συμπνετικά άτομα; Πριν απ' όλα -για να δώσουμε ακόμη ένα σκίτσο με αδρές γραμμές- δεν έχουν την ευερέθιστη φαντασία που προκαλεί ο φόβος, ούτε την επιδεξιότητα να προαισθάνονται τον κίνδυνο. Έτσι, η ματαιοδοξία τους πληγώνεται πιο αργά αν γίνει κάτι που θα μπορούσαν να το είχαν αποφύγει (για να διαφυλαχτεί η περηφάνια τους, τους προστάζει να μην αναμιχτούν ανώφελα σε υποθέσεις των άλλων, και μάλιστα, εφόσον ενεργούν έτσι, τους αρέσει να βοηθά ο καθένας τον εαυτό του και να παίζει με τα δικά του χαρτιά). Επιπλέον, έχουν συνηθίσει γενικά να υπομένουν περισσότερα βάσανα απ' όσο οι συμπνετικοί άνθρωποι, και δεν τους φαίνεται άδικο να υποφέρουν οι άλλοι εφόσον έχουν υποφέρει κι αυτοί οι ίδιοι. Στο κάτω-κάτω, το θέαμα των ευαίσθητων αισθημάτων, τους προκαλεί τον ίδιο πόνο που προκαλείτο θέαμα της στωικής απάθειας στους συμπνετικούς ανθρώπους. Κι έχουν για τις ευαίσθητες καρδιές, περιφρονητικά λόγια και φοβούνται ότι το αρρενωπό πνεύμα τους και η ψύχραιμη ανδρεία τους κινδυνεύουν: Μπροστά στους άλλους κρύβουν τα δάκρυά τους και όταν είναι μόνοι τους τα σφουγγίζουν οργισμένοι με τον ίδιο τους τον

εαυτό. Αυτοί ανήκουν σε ένα άλλο είδος εγωιστών από τους συμπονετικούς ανθρώπους. Αλλά με το να τους χαρακτηρίσουμε κακούς με διακριτική σημασία και να αποκαλέσουμε τα συμπονετικά άτομα καλούς, δεν σημαίνει τίποτα άλλο από μια ηθική της μόδας, ακριβώς όπως είχε η αντίθετη μόδα στην εποχή της, μια πολύ μακρόχρονη εποχή!

Μέχρι ποιο σημείο πρέπει να προστατευόμαστε από τη συμπόνια

Η συμπόνια, εφόσον προκαλεί αληθινά τον πόνο -κι αυτή πρέπει να είναι εδώ η μοναδική μας άποψη- είναι μια αδυναμία όπως κάθε εγκατάλειψη σε ένα επιζήμιο πάθος... Αν φανταστούμε ότι κυριαρχεί, έστω για μια μέρα μόνο, τότε θα προκαλέσει αμέσως τον αφανισμό της ανθρωπότητας. Η συμπόνια καθ' αυτή δεν έχει περισσότερο καλό χαρακτήρα από κάθε άλλο ένστικτο... Σε άλλες συνθήκες όπου εύκολα θα καταλάβει κανείς ότι είναι επικίνδυνη, η συμπόνια θεωρείται ως αδυναμία, ή μάλλον, όπως στους Έλληνες, ως μια περιοδική νοσηρή παρόρμηση που θα μπορούσαμε να την κάνουμε λιγότερο βλαβερή με μια πρόσκαιρη και εκούσια εκτόνωση. Αυτός που υπακούει μια φορά για δοκιμή και εμπρόθετα στις αφορμές της συμπόνιας που συναντά στη ζωή του και που αναπαριστά στην ψυχή του όλη την αθλιότητα που του προσφέρει το περιβάλλον του, γίνεται αναπόφευκτα άρρωστος και μελαγχολικός. Αλλά αυτός που, με τη μία ή με την άλλη έννοια, θέλει να χρησιμεύσει ως γιατρός στην ανθρωπότητα, θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικός απέναντι σ' αυτό το αίσθημα, που τον παραλύει σε όλες τις κρίσιμες στιγμές, που εμποδίζει τη γνώση του και το ικανό χέρι του που είναι έτοιμο για βοήθεια.

Το να παροτρύνεις τον οίκτο

Στους πρωτόγονους, η σκέψη ότι θα μπορούσε να είναι κανείς άξιος για συμπόνια, προκαλεί ηθικά ρίγη· κάτι τέτοιο θα ήταν η απόδειξη ότι έχει αποστερηθεί όλες τις αρετές. Ο οίκτος σ' αυτούς ισοδυναμεί με περιφρόνηση· δεν θέλουν να βλέπουν να υποφέρει ένα αξιοπεριφρόνητο πλάσμα, αυτό δεν προξενεί καμιά χαρά. Αντίθετα, το να βλέπουν να υποφέρει ο εχθρός τους που τον θεωρούν ίσον σε περηφάνια και που μένει ατάραχος στα μαρτύρια και γενικά, το να βλέπουν να υποφέρει κάθε πλάσμα που δεν θέλει να προκαλεί τον οίκτο, δηλαδή τον αισχρότερο και τον βαθύτερο εξευτελισμό, είναι η μεγαλύτερη χαρά. Τότε, η ψυχή του άγριου ανυψώνεται ως τον θαυμασμό· στο τέλος θα σκοτώσει ένα τόσο γενναίο άτομο, όταν θα έχει τη δύναμη, και θα αποδώσει σ' αυτό τον αλύγιστο τις ύστατες τιμές. Αν εκείνος είχε κλάψει, αν το πρόσωπο του είχε χάσει την έκφραση της ψυχρής περιφρόνησης, αν είχε δείξει ότι ήταν άξιος για καταφρόνια, τότε

λοιπόν θα μπορούσε να συνεχίσει τη ζωή του σαν σκυλί· δεν θα ερέθιζε πια την περηφάνια του θεατή και ο οίκτος θα είχε αντικαταστήσει τον θαυμασμό.

Η δῆθεν ανώτερη!

Λέτε ότι η ηθική της συμπόνιας είναι ανώτερη από την ηθική του στωικισμού; Αποδείξτε το, αλλά προσέξτε καλά πως αυτό που είναι «ανώτερο» και «κατώτερο» στην ηθική, δεν πρέπει να το μετράμε με την άλλη ηθική, γιατί δεν υπάρχει απόλυτη ηθική. Πάρτε λοιπόν τα μέτρα σας και προσέξτε καλά!

Έπαινος και κατηγορία

Αν ένας πόλεμος έχει άτυχη έκβαση, ρωτάμε ποιος είναι ο «υπεύθυνος»· αν τελείωσε νικηφόρα, επαινούμε αυτόν που τον παρακίνησε. Παντού όπου υπάρχει αποτυχία αναζητούν το λάθος, επειδή η αποτυχία συνεπιφέρει μια δυσαρέσκεια κατά της οποίας χρησιμοποιούμε ακούσια τη μοναδική θεραπεία: Μια νέα διέργηση του αισθήματος της δύναμης και αυτή βρίσκεται στην καταδίκη του «ενόχου». Αυτός ο ένοχος δεν είναι, όπως θα πίστευε κανείς, ο αποδιοπομπαίος τράγος για τα σφάλματα των άλλων· είναι το θύμα των αδυνάτων, των ταπεινωμένων, των εξαθλιωμένων, που αναζητούν έναν οποιονδήποτε τρόπο για να αποδείξουν ότι έχουν ακόμη δύναμη. Εξάλλου, το να καταδικάζεις τον εαυτό σου, μπορεί να είναι επίσης ένα μέσον για να ενισχυθεί μετά από την ήττα, το αίσθημα της δύναμης. Αντίθετα, η εξύμνηση του αυτουργού είναι συχνά το επίσης τυφλό αποτέλεσμα ενός άλλου ενστίκτου που απαιτεί το θύμα του -κι αυτή τη φορά η θυσία φαίνεται μάλιστα γλυκιά και θελκτική στο θύμα. Αυτό συμβαίνει όταν το αίσθημα της δύναμης ξεχειλίζει σε έναν λαό, σε μια κοινωνία, από μια τόσο μεγάλη και τόσο σαγηνευτική επιτυχία που επιφέρει μια κόπωση από τη νίκη και τότε εγκαταλείπει κανείς ένας μέρος από την περηφάνια του. Γεννιέται τότε ένα αίσθημα αυταπάρησης που ζητά το αντικείμενο του. Είτε μας εγκωμιάζουν είτε μας κατηγορούν, είμαστε γενικά για τους διπλανούς μας, μόνο οι ευκαιρίες και πολύ συχνά ευκαιρίες αυθαίρετα αρπαγμένες από το μαλλιά, που αφήνουν ελεύθερο τον δρόμο στις τάσεις κατηγορίας ή έπαινου που έχουν συσσωρευτεί μέσα τους. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση, τους προσφέρουμε μια ευεργεσία που εμάς δεν μας αποφέρει κανένα όφελος και μάλιστα καμία ευγνωμοσύνη εκ μέρους τους.

Συνταγή του όρκου

«Αν λέω ψέματα αυτή τη στιγμή, δεν είμαι πια ένας έντιμος άνθρωπος και ο καθένας πρέπει να έχει το δικαίωμα να μου το πει κατάμουτρα». Συνιστώ αυτό τον τύπο στη θέση του δικαστικού όρκου και της γνωστής επίκλησης του Θεού· είναι πιο ισχυρός. Ο ευσεβής άνθρωπος, δεν έχει κι αυτός κανέναν λόγο να εναντιωθεί

σ' αυτό, επειδή από τη στιγμή που ο συνηθισμένος όρκος δεν αρκεί πια, πρέπει ο ευσεβής να ακούει την κατήχηση που προστάζει: «*Δεν θα επικαλείσαι μάταια το όνομα του Κυρίου σου, του Θεού σου!*».

Παρηγοριά στον κίνδυνο

Οι Έλληνες σε μια ζωή όπου οι μεγάλοι κίνδυνοι και οι κατακλυσμοί παραμόνευαν σε κάθε στιγμή, ζητούσαν στον διαλογισμό και στη γνώση ένα είδος ασφάλειας του συναισθήματος και ένα τελευταίο καταφύγιο. Εμείς που ζούμε σε μια ασύγκριτα μεγαλύτερη ηρεμία, έχουμε φέρει τον κίνδυνο στον στοχασμό και στη γνώση, και είναι μέσα στη ζωή που επαναπαυόμαστε και ηρεμούμε.

Κακοί από αλαζονεία

«*Ας γίνεται να μη νιώθουμε ότι περνούμε πολύ άνετα!*». Αυτός ήταν ο μυστικός φόβος των Ελλήνων της παλιάς καλής εποχής. Να γιατί κήρυτταν το μέτρο. Κι εμείς!

Το κλίμα του κόλακα

Δεν πρέπει να αναζητούμε πια τους περιποητικούς κόλακες στις αυλές των πριγκίπων -αυτοί οι τελευταίοι έχουν τώρα ένα στρατοκρατικό πνεύμα που απωθεί τον κόλακα. Κι όμως, σ' αυτό το περιβάλλον των τραπεζιτών και των καλλιτεχνών αυτό το λουλούδι ανθίζει ακόμη και σήμερα.

Η ομορφιά είναι σύμφωνη με την εποχή

Αν οι γλύπτες μας, οι ζωγράφοι μας και οι μουσικοί μας θέλουν να συλλάβουν το νόημα της εποχής τους, πρέπει να απεικονίσουν την ομορφιά διογκωμένη, γιγαντιαία και νευρική. Οι Έλληνες, υπό το κράτος της ηθικής του μέτρου, έβλεπαν και αναπαριστούσαν την ομορφιά σαν τον Απόλλωνα του Μπελβεντέρε. Θα έπρεπε, στ' αλήθεια, να το βρίσκουμε άσχημο. Αλλά οι σχολαστικοί «κλασικιστές», μας έχουν αφαιρέσει κάθε νομιμοφροσύνη!

Η ηθική που δεν ενοχλεί

Οι κύριες ηθικές εντολές που πάντα διδάσκουν και κηρύσσουν σε έναν λαό, σχετίζονται με τα κύρια σφάλματά του και γι' αυτό δεν τις βρίσκει καθόλου ενοχλητικές. Οι Έλληνες που τηρούσαν τόσο συχνά τη μετριοπάθεια, την ψυχραιμία, την έννοια της δικαιοσύνης και γενικά, τη σύνεση, έδιναν βάση στις τέσσερις σωκρατικές αρετές, επειδή είχαν τόση ανάγκη απ' αυτές τις αρετές και ακριβώς τόση λίγη τάση σ' αυτές!

Ένα πρότυπο

Τι είναι εκείνο που μου αρέσει στον Θουκυδίδη; Τι με ωθεί να τον εκτιμώ περισσότερο από τον Πλάτωνα; Αντλεί τη μεγαλύτερη και την πιο ανιδιοτελή ευχαρίστηση από το καθετί, από τον άνθρωπο και τα γεγονότα, και βρίσκει ότι σε κάθε τύπο ανήκει μια ποσότητα ορθολογισμού -αυτόν τον ορθολογισμό ζητά να ανακαλύψει. Έχει μια μεγαλύτερη πρακτική δικαιοσύνη από τον Πλάτωνα. Δεν διαβάλλει και δεν ταπεινώνει τους ανθρώπους που δεν του αρέσουν ή που του έκαναν κακό. Αντίθετα, προσθέτει και εισάγει ένα στοιχείο μεγαλείου σε κάθε πράγμα και σε κάθε πρόσωπο, βλέποντας σ' αυτά μόνο χαρακτήρες. Τι θα μπορούσαν να κάνουν όλες οι επόμενες γενιές που τους αφιερώνει το έργο του μ' αυτό που δεν είναι τυπικό! Έτσι ανοίγεται σ' αυτόν τον άνθρωπο-στοχαστή ο πολιτισμός της ανιδιοτελούς γνώσης του κόσμου, σε μια θαυμαστή άνθιση, αυτός ο πολιτισμός που βρίσκει τον ποιητή του στον Σοφοκλή, τον πολιτικό του στον Περικλή, τον γιατρό του στον Ιπποκράτη, τον φυσικό του επιστήμονα στον Δημόκριτο. Αυτός ο πολιτισμός, που του αξίζει να βαφτιστεί με το ονομάτων δασκάλων του, των σοφιστών, και που δυστυχώς, από τη στιγμή της βάφτισής του, αρχίζει ξαφνικά να ωχριά και να γίνεται ασύλληπτος για μας, επειδή από τότε υποψιαζόμαστε ότι θα ήταν πολύ ανήθικος για να τον χτυπήσει ο Πλάτων και όλες οι σωματικές σχολές! Εδώ η αλήθεια είναι τόσο πολύπλοκη και τόσο συγκεχυμένη ώστε αποφεύγει κανείς να τη διευκρινίσει. Ας ακολουθήσει λοιπόν η πανάρχαια πλάνη (*error veritate simplicior*) τον παλιό της δρόμο!

Άλλες προοπτικές του συναισθήματος

Τι σημαίνει η φλυαρία μας για τους Έλληνες; Τι καταλαβαίνουμε λοιπόν από την τέχνη τους που η ψυχή της είναι το πάθος για τη γυμνή αρσενική ομορφιά; Μόνο ξεκινώντας από δω συναισθάνθηκαν τη θηλυκή ομορφιά. Είχαν λοιπόν γι' αυτή, μια τελείως διαφορετική προοπτική από τη δική μας. Και το ίδιο έγινε με την αγάπη τους για τη γυναίκα: Σέβονταν διαφορετικά, περιφρονούσαν διαφορετικά.

Η χοντροκομμένη λογική

Λένε για έναν άνθρωπο με τον βαθύτερο σεβασμό: «Έχει χαρακτήρα!». Μάλιστα! Αν δείχνει μια χονδροειδή λογική, μια λογική ορατή στα μάτια που βλέπουν λιγότερο καθαρά! Αλλά, όταν εξουσιάζει ένα λεπτό και βαθύτερο πνεύμα, ανώτερα συνεπές με τον δικό του τρόπο, οι θεατές αρνούνται την ύπαρξη του χαρακτήρα. Γι αυτό οι πανούργοι πολιτικοί παίζουν γενικά την κωμωδία τους κάτω από το κάλυμμα της χοντροκομμένης συνέπειας.

Ζητιάνοι

Πρέπει να εξαφανίσουμε τους ζητιάνους, επειδή οργιζόμαστε όταν τους δίνουμε

ελεημοσύνη, και επειδή πάλι οργιζόμαστε όταν δεν τους δίνουμε.

Οι άνθρωποι των επιχειρήσεων

Το κατάστημά σας -αυτό είναι η μεγαλύτερη προκατάληψή σας-, σας δένει με τον τόπο όπου ζείτε, με την κοινωνία σας, με τις προτιμήσεις σας. Φιλόπονοι στις επιχειρήσεις, αλλά οκνηροί σε ό,τι αφορά το πνεύμα· ικανοποιημένοι με την ανεπάρκειά σας, με την ποδιά του καθήκοντος να κρέμεται πάνω απ' αυτή την ικανοποίηση· έτσι ζείτε κι έτσι θέλετε να γίνουν τα παιδιά σας!

Για τη μεγάλη πολιτική

Οι μεγάλοι κατακτητές κρατούσαν πάντα την παθητική γλώσσα της αρετής: Είχαν πάντα γύρω τους μάζες λαού που βρισκόταν σε κατάσταση έξαρσης και δεν ήθελαν να ακούν παρά μόνο τη γλώσσα που έκρυβε τον μεγαλύτερο ενθουσιασμό. Μοναδική τρέλα των ηθικών κρίσεων! Όταν ο άνθρωπος έχει το αίσθημα της δύναμης, πιστεύει ότι είναι και αυτοαποκαλείται «καλός»· και τότε ακριβώς οι άλλοι στους οποίους πρέπει να διοχετεύσει τη δύναμη του, τον αποκαλούν «κακό»!...

Καλύτεροι άνθρωποι!

Μου λένε ότι η τέχνη μας απευθύνεται στους σημερινούς, άπληστους, αχόρταγους, αδάμαστους, αηδιασμένους, τυραννισμένους ανθρώπους κι ότι τους δείχνει μια εικόνα μακαριότητας, εξύψωσης, ανωτερότητας, πλάι στην εικόνα της βαρβαρότητάς τους, για να μπορούν τελικά να ξεχάσουν και να ανασάνουν ελεύθερα, ίσως μάλιστα να ξαναβρούν μ' αυτή τη λήθη μια παρόρμηση προς τη φυγή και τη μεταβολή. Φτωχοί καλλιτέχνες που έχουν τέτοιο κοινό! Με τέτοιες υστεροβουλίες που θυμίζουν παπά και ψυχίατρο!...

Πνεύμα και ηθική

Ο Γερμανός που κατέχει το μυστικό να γίνεται βαρετός με το πνεύμα, τη γνώση και το αίσθημα, και που έχει συνηθίσει να θεωρεί την πλήξη ως κάτι ηθικό, ο Γερμανός φοβάται ότι το γαλλικό πνεύμα θα του βγάλει τα μάτια της ηθικής -κι αυτός ο φόβος είναι όμοιος με τον φόβο μα και την ευχαρίστηση του μικρού πουλιού μπροστά στον κροταλία. Ανάμεσα στους περίφημους Γερμανούς κανείς δεν είχε ίσως περισσότερο πνεύμα από τον Χέγκελ, που όμως είχε κι έναν τόσο μεγάλο γερμανικό φόβο γι' αυτό, ώστε δημιούργησε εκείνο το ιδιόρρυθμο ελαττωματικό ύφος του. Η ουσία του είναι να περικαλύπτει ένα πυρήνα, να τον τυλίγει ξανά και ξανά, ώσπου να τον διακρίνει μόλις και μετά βίας, ρίχνοντας ένα τυχαίο, ντροπαλό και περίεργο βλέμμα, όπως «το βλέμμα μιας νεαρής γυναίκας

μέσα από το πέπλο της», για να μιλήσουμε με τα λόγια του Αισχύλου, αυτού του αρχαίου μισογύνη· αυτός ο πυρήνας είναι μια πνευματική δημιουργία συχνά γεμάτη προπέτεια πάνω σε ένα από τα πιο πνευματικά θέματα, ένας λεπτός και τολμηρός συνδυασμός λέξεων, έτσι όπως αρμόζει σε μια κοινωνία στοχαστών, ως ορεκτικό της επιστήμης, αλλά όπως παρουσιάζεται μέσα σ' αυτό το περιτύλιγμα, είναι η πιο δυσνόητη επιστήμη και η πιο απόλυτη ηθική πλήξη! Οι Γερμανοί βρήκαν σ' αυτή μια επιτρεπτή μορφή του πνεύματος, την απόλαυσαν με τόσο έκδηλο ενθουσιασμό που η πολύ καλή νόηση του Σοπενάουερ έμεινε κατάπληκτη -σε ολόκληρη τη ζωή του καταφερόταν ενάντια στο θέαμα που του πρόσφεραν οι Γερμανοί, αλλά δεν μπόρεσε ποτέ να το εξηγήσει μέσα του.

Σ' αυτούς που ονειρεύονται την αθανασία

Επιθυμείτε λοιπόν την αιώνια διάρκεια σ' αυτή την ωραία συνείδηση του ίδιου του εαυτού σας; Δεν είναι αναίσχυντο αυτό; Ξεχνάτε όλα τα άλλα πράγματα που, με τη σειρά τους, θα έπρεπε να σας ανέχονται αιώνια, όπως σας έχουν ανεχτεί ως τώρα, με μια υπομονή που υπερβαίνει ακόμη και τη χριστιανική; Ή μήπως νομίζετε ότι η όψη σας του προκαλεί ένα αίσθημα αιώνιας ευδαιμονίας; Ένας και μόνο αθάνατος άνθρωπος πάνω στη γη θα ήταν αρκετός για να εμπνεύσει σε όλα τα άλλα που θα έμεναν γύρω του, τόση αηδία ώστε θα επέφερε μια πραγματική επιδημία αυτοκτονίας και απαγχονισμών. Κι εσείς, κακόμοιροι κάτοικοι της γης που μένετε με τις μικρές έννοιες σας των χιλίων λεπτών τον χρόνο, θα θέλατε να γίνετε αιώνιο βάρος στην αιώνια παγκόσμια ύπαρξη! Υπάρχει τίποτα πιο ενοχλητικό; Αλλά στο κάτω-κάτω της γραφής, ας είμαστε επιεικείς με ένα πλάσμα εβδομήντα χρόνων! Δεν μπόρεσε να ασκήσει τη φαντασία του για να περιγράψει την δική του «αιώνια ανία» -του έλειπε ο χρόνος γι' αυτό!

Η αξιοπρέπεια και ο φόβος

Οι τελετές, τα επίσημα ενδύματα, τα σοβαρά πρόσωπα, το εξεζητημένο ύφος, η περίτεχνη ομιλία και όλα όσα ονομάζουμε γενικά επισημότητα, είναι ο τρόπος να αντιμετωπίζουν τα πράγματα εκείνοι που φέρουν τον φόβο βαθιά μέσα τους, θέλουν έτσι να εμπνεύσουν κι αυτοί τον φόβο (στους ίδιους τους εαυτούς τους ή σε εκείνο που αντιπροσωπεύουν). Αυτοί που είναι άφοβοι, δηλαδή πρωταρχικά, αυτοί που είναι πάντα και αναμφισβήτητα τρομεροί, δεν έχουν ανάγκη ούτε από αξιοπρέπεια ούτε από τελετές· αυτοί με τα λόγια και με τη στάση τους υποστηρίζουν την καλή μα και την κακή φήμη της εντιμότητας και της νομιμοφροσύνης, για να δείξουν ότι έχουν συνείδηση του τρομοκρατημένου χαρακτήρα τους.

Αυτοί που φέρουν αλυσίδες

Φυλαχθείτε από όλα τα αλυσοδομένα πνεύματα! Για παράδειγμα, από τις έξυπνες γυναίκες που το πεπρωμένο τους τις περιόρισε σε ένα ταπεινό και πνιγηρό περιβάλλον, που μέσα του γερνούν σιγά-σιγά. Φαινομενικά, είναι ξαπλωμένες στον ήλιο, νωχελικές και μισότυφλες, αλλά κάθε ξένο βήμα, κάθε απρόοπτη κίνηση τις κάνει να αναπηδούν και να δείχνουν τα δόντια τους. Εκδικούνται έτσι όλα όσα μπόρεσαν να ξεφύγουν από το σκυλόσπιτό τους.

Περηφάνια

Αλίμονο! Κανένας μας δεν γνωρίζει το αίσθημα που νιώθει ο βασανισμένος μετά το μαρτύριο, όταν τον μεταφέρουν στο κελί του μαζί με το μυστικό του! Το κρατά ακόμη σφιχτά στα δόντια του. Πώς θέλετε να γνωρίζετε την αγαλλίαση της ανθρώπινης περηφάνιας!

Για την γερμανική αρετή

Πόσο εκφυλισμένος θα πρέπει να είναι ένας λαός στο γούστο του, πόσο θα πρέπει να ταπεινώνεται με δουλικά αισθήματα μπροστά στα αξιώματα, στις προνομιούχες τάξεις, στις λαμπρές στολές, στις πομπές και στις επιδείξεις, για να θεωρεί αυτό που είναι απλό ως κακό, και τον απλό άνθρωπο ως κακό άνθρωπο! Πάντα πρέπει να αντιτείνουμε στην ηθική αλαζονεία των Γερμανών τη λεξούλα «κακός» και τίποτα περισσότερο.

Ο Αριστοτέλης και ο γάμος

«Στα παιδιά των μεγάλων πνευμάτων ξεσπά η παραφροσύνη, στα παιδιά των μεγάλων ενάρετων ξεσπά η ηλιθιότητα», σχολιάζει ο Αριστοτέλης. Να ήθελε μ' αυτή τη φράση να παροτρύνει σε γάμο τα άτομα που αποτελούν εξαίρεση;

Γιατί τόσο υπέροχο!

Γνωρίζετε, αλίμονο, αυτό το είδος των ζώων! Είναι αλήθεια ότι ευχαριστιέται περισσότερο όταν βαδίζει με τα δυο του πόδια «σαν Θεός», αλλά όταν ξαναπέφτει στα τέσσερα, εμένα μου αρέσει περισσότερο: Αυτό ταιριάζει ασύγκριτα περισσότερο στη φύση του!

Εκεί όπου δεν μπορεί κανείς να πει τίποτα εναντίον μιας ηθικής

Ανάμεσα στους δειλούς, είναι κακή συμπεριφορά να πει κανείς κάτι εναντίον της ανδρείας, γιατί έτσι προκαλεί την περιφρόνηση. Και οι ανυπόληπτοι άνθρωποι δείχνουν παροργισμένοι όταν ακούν να λέγεται κάτι ενάντια στη συμπόνια.

Ολέθριο

Οδηγεί κανείς με τον πιο σίγουρο τρόπο, έναν νέο στην καταστροφή, αν του διδάσκει να εκτιμά περισσότερο έναν ομοϊδεάτη του, παρά κάποιον που σκέφτεται διαφορετικά.

Το δίκαιο και το σύνορο

Ο ασκητισμός είναι η κατάλληλη νοοτροπία γι' αυτούς που επιθυμούν να εξολοθρεύσουν τα σαρκικά τους ένστικτα, επειδή αυτά τα ένστικτα είναι άγρια θηρία. Αλλά γι' αυτούς μόνο!

«Ανθρωπισμός»

Δεν θεωρούμε τα ζώα ως ηθικά όντα. Αλλά νομίζετε λοιπόν ότι τα ζώα σας θεωρούν εσάς ηθικά όντα; Ένα ζώο που ήξερε να μιλά είπε: «Ο ανθρωπισμός αν μη τι άλλο, είναι μια προκατάληψη από την οποία εμείς τα ζώα δεν υποφέρουμε».

Ο ελεήμων άνθρωπος

Ο ελεήμων άνθρωπος ικανοποιεί μια πνευματική του ανάγκη κάνοντας το καλό. Όσο πιο σφοδρή είναι αυτή η ανάγκη, τόσο λιγότερο αυτός έρχεται στη θέση του άλλου, τον οποίο βοηθά και που του χρησιμεύει για να ικανοποιήσει αυτή την ανάγκη. Γίνεται τότε σκληρός και μάλιστα άγριος σε ορισμένες περιπτώσεις. (Η εβραϊκή ευεργεσία και φιλευσπλαχνία έχουν τέτοια φήμη: Ξέρουμε ότι είναι λίγο πιο βίαιες απ' όσο εκείνες των άλλων λαών).

Η σχολή του ρήτορα

Όταν μένει κανείς σιωπηλός για έναν ολόκληρο χρόνο, ξεσυνηθίζει τη φλυαρία και μαθαίνει την ομιλία. Οι πυθαγόρειοι ήταν οι καλύτεροι πολιτικοί άντρες της εποχής τους.

Καθόλου ωφελιμιστές

«Η δύναμη την οποία κακολογούν πολύ, αξίζει περισσότερο από την αδυναμία στην οποία συμβαίνει μόνο κάτι καλό». Αυτή ήταν η νοοτροπία των Ελλήνων. Αυτό σημαίνει ότι εκτιμούσαν περισσότερο το αίσθημα της δύναμης από κάθε ωφέλεια ή καλή φήμη.

Η δυστυχία του εγκληματία

Ένας εγκληματίας που το έγκλημά του αποκαλύφτηκε, δεν υποφέρει για το ίδιο το έγκλημά του αλλά είτε από τη ντροπή και την αγανάκτηση που του προκαλεί η ανοησία που έκανε, είτε από τη στέρηση του συνηθισμένου του στοιχείου, και πρέπει να έχει σπάνια λεπτότητα για να κάνει αυτή τη διάκριση. Όλοι αυτοί που έμειναν πολλά χρόνια στις φυλακές ή στα αναμορφωτήρια εκπλήσσονται για το

πόσο σπάνια συναντάς εκεί «τύψεις συνείδησης», δίχως διφορούμενα. Αλλά περισσότερο συναντάς τη νοσταλγία για το παλιό, κακό και λατρεμένο έγκλημα.

Αυτό που πρέπει να συμπεραίνουμε από ένα φανταστικό ιδανικό

Εκεί όπου βρίσκονται οι αδυναμίες μας πλανιούνται και οι εξάρσεις μας. Η ενθουσιώδης πρόταση «αγαπάτε τους εχθρούς σας», επινοήθηκε ασφαλώς από τους Εβραίους, τους καλύτερους μισάνθρωπους που υπήρξαν ποτέ, και η ωραιότερη εξύμνηση της αγνότητας περιγράφηκε από εκείνους που στα νιάτα τους, έζησαν ακόλαστα και ρυπαρά.

Δοκιμασμένη συμβουλή

Από όλα τα μέσα παρηγοριάς κανένα δεν είναι τόσο αποτελεσματικό γι' αυτόν που το χρειάζεται όσο η διαβεβαίωση ότι, στην περίπτωση του, δεν υπάρχει παρηγοριά. Εδώ υπάρχει γι' αυτόν μια τέτοια τιμητική διάκριση που, δίχως να καθυστερήσει, σηκώνει το κεφάλι ψηλά.

Η κωμωδία του οίκτου

Όποιο μέρος κι αν παίρνουμε στη ζωή ενός δυστυχισμένου, μπροστά του παίζουμε πάντα μια μικρή κωμωδία: δεν λέμε πολλά απ' αυτά που σκεφτόμαστε και πώς τα σκεφτόμαστε, με την επιφύλαξη του γιατρού στο κρεβάτι ενός άρρωστου που κινδυνεύει να πεθάνει.

Κάπως πολύ βαρύ

Οι πολύ γενναίοι άνθρωποι που είναι ωστόσο κάπως βαρείς για να φερθούν ευγενικά και αξιαγάπητα, επιδιώκουν αμέσως να απαντήσουν σε ένα φιλοφρόνημα με μια σοβαρή εξυπηρέτηση ή με τη συμβολή της δικής τους δύναμης. Είναι συγκινητικό να βλέπεις πόσο δειλά φέρουν τα χρυσά τους είδη, όταν ένας άλλος τους έχει προσφέρει επίχρυσες δεκάρες.

Συνθήκες της ευγένειας

Η ευγένεια είναι ένα πολύ ωραίο πράγμα, και στ' αλήθεια, μια από τις τέσσερις πρώτιστες αρετές (αν και αυτή είναι η τελευταία). Αλλά, για να μην γινόμαστε ενοχλητικοί ο ένας στον άλλον εξ αιτίας της, πρέπει ακριβώς αυτός με τον οποίο ερχόμαστε σε επαφή, να έχει μια απόχρωση ευγένειας περισσότερο ή λιγότερο από μας, διαφορετικά θα καταλήξουμε να καθηλωθούμε σε ένα σημείο, επειδή το βάλαμο δεν γιατρεύει μόνο, αλλά κολλάει γερά.

Να αποθανατίζεις

Αυτός που θέλει να σκοτώσει τον αντίπαλό του ας σκεφτεί μήπως μ' αυτόν τον

τρόπο τον διαιωνίζει στην ψυχή του.

Πνευματώδης και στενόμυαλος

Δεν ξέρει να εκτιμά τίποτα πέρα από τον εαυτό του. Και όταν θέλει να εκτιμήσει άλλους ανθρώπους, πρέπει πάντα να αρχίσει να τους μεταμορφώνει μέσα του. Σ' αυτό είναι πραγματικά πνευματώδης.

Και αυτό επίσης είναι ηρωικό

Να κάνουμε τα πιο αποκρουστικά πράγματα για τα οποία δεν τολμά κανείς να μιλήσει, αλλά που είναι χρήσιμα και αναγκαία, είναι κι αυτό κάτι ηρωικό. Οι Έλληνες δεν ντρέπονταν να συγκαταλέγουν στα μεγάλα κατορθώματα του Ηρακλή τον καθαρισμό ενός στάβλου.

Οι γνώμες των αντιπάλων

Για να υπολογίσουμε πόσο λεπτοί ή αδύνατοι από τη φύση τους φαίνονται ακόμη και οι πιο γεροί εγκέφαλοι, πρέπει να παρατηρήσουμε με ποιο τρόπο αντιλαμβάνονται και αποδίδουν τις γνώμες των αντιπάλων τους. Το φυσικό μέτρο κάθε διάνοιας αποκαλύπτεται εδώ. Ο τέλειος σοφός, δίχως να το επιδιώκει, υψώνει τον αντίπαλό του σε είδωλο και ελευθερώνει την αντίφασή του από κάθε κηλίδα και από κάθε γωνία επαφής. Μόνο όταν ο αντίπαλός του έχει γίνει θεός με λαμπερά όπλα, παλεύει εναντίον του.

Δάσκαλος και μαθητής

Ένας δάσκαλος πρέπει να προειδοποιεί τους μαθητές του να προφυλάγονται απ' αυτόν, κι αυτό είναι δείγμα του ανθρωπισμού του.

Ντροπή

Να το ωραίο άλογο που χτυπά τη γη με τα πόδια του και χλιμιντρίζει, κι αδημονεί να τρέξει κι αγαπά αυτόν που το καβαλά. Αλλά τι ντροπή! Ο καβαλάρης δεν μπορεί να ανεβεί στη σέλα· είναι κουρασμένος. Αυτή είναι η ντροπή του κουρασμένου στοχαστή μπροστά στη δική του φιλοσοφία.

Οι τέσσερις αρετές

Έντιμοι, απέναντι στον εαυτό μας και απέναντι σε όποιον είναι ακόμη φίλος μας. Ανδρείοι, απέναντι στον εχθρό. Γενναϊόψυχοι, απέναντι στον νικημένο. Ευγενικοί - πάντα. Έτσι μας θέλουν οι τέσσερις πρώτιστες αρετές.